

13. *Borisyak, A. A.* (1947). *Kratkij ocherk istorii russkoj paleozoologii* [Brief essay on the history of Russian paleozoology]. Tr. In-ta ist. est. T. 1. S. 5–20 (in Russian).
14. *Borisyak, A. A.* (1947) *Osnovnye problemy jevoljucionnoj paleontologii* [The main problems of evolutionary paleontology]. M.–L.: AN SSSR. 80 s. (in Russian).
15. *Borisyak, A. A.* (1948). *Aleksandr Petrovich Karpinskij* [Alexander Petrovich Karpinsky]. In: *Ljudi russkoj nauki*. T. 1. M.; L.: Izd-vo Akademii nauk SSSR. S. 411–418(in Russian).
16. *Borisyak, A. A.* (1948). *Vladimir Onufrievich Kovalevskij. (1842–1883)* [Vladimir Onufrievich Kovalevsky. (1842–1883)]. In: *Ljudi russkoj nauki*. T. 1. M.; L.: Izd-vo Akademii nauk SSSR. S. 391–398 (in Russian).
17. *Borisyak, A. A.* *Izbrannye trudy: K stoletiju so dnja rozhdenija* [Selected works: On the occasion of the centenary of the birth]. M.: Nauka, 1973. 357 p. (in Russian).
18. *Gekker, R. F.* (1949). *Aleksej Alekseevich Borisjak* [Alexey Alekseevich Borisyak]. *Trudy Paleontologicheskogo instituta*. T. XX. Pamjati akademika A.A. Borisjaka. M.; L. S. 5–19 (in Russian).
19. *Zhemchuzhnikov, Ju. A.* (1949). *Borisjak kak chelovek i uchenyj: (Po lich. vospominanijam)* [Borisyak as a person and a scientist: (According to personal recollections).]. *Trudy Paleontologicheskogo instituta*. T. XX. Pamjati akademika A.A. Borisjaka. M.; L. S. 20–28 (in Russian).
20. *Orlov, Ju. A.* (1949). *A. A. Borisjak i paleontologija pozvonocnyh* [A. A. Borisyak and Vertebrate Paleontology]. *Trudy Paleontologicheskogo instituta*. T. XX. Pamjati akademika A. A. Borisjaka. M.; L. S. 29–56 (in Russian).
21. *Shatalov, M. M.* (2017). *Akademik OLEKSIJ OLEKSIJOVICH BORISJaK – vidatnij geolog-zjomshhik, paleontolog ta tektonist (Do 145-richchja vid dnja narodzhennja)* [Academician OLEKSIY OLEKSIYOVYCH BORYSYAK – an outstanding geologist-surveyor, paleontologist and tectonist (On his 145th birthday)] *Geologichnij zhurnal*. № 3. S. 97–100 (in Ukrainian).

Received 12.08.2022

Received in revised form 12.09.2022

Accepted 23.09.2022

DOI: 10.15421/272225

UDC 94 (477): 378.1 (091): 929 Лігін

В. А. Добровольська

Херсонська державна морська академія, Херсон, Україна

ДІЯЛЬНІСТЬ В. ЛІГІНА НА ПОСАДІ ГОЛОВИ ОДЕСЬКОГО ВІДДІЛЕННЯ РОСІЙСЬКОГО ТЕХНІЧНОГО ТОВАРИСТВА У 1880-Х РОКАХ

E-mail: viado@ukr.net

ORCID: 0000-0002-5262-7425

Researcher ID: G-4942-2019

Анотація. Розглянуто внесок видатного одеського громадського діяча, науковця Валеріана Миколайовича Лігіна в розвиток науки і техніки, формування фахової технічної освіти. Метою статті є дослідження ключових аспектів життєвого шляху Валеріана Лігіна, аналіз результатів його активної діяльності в громадському житті міста, насамперед як голови Одеського відділення Імператорського російського технічного товариства у 1880-х рр. У статті розкрито походження Лігіна, формування кола його наукових інтересів. Хронологічно висвітлено процес здобуття ступеня магістра і доктора наук, а також науковий шлях від доцента до заслуженого професора кафедри механіки Новоросійського університету. Стаття розкриває здобутки В. Лігіна як голови Одеського

відділення у 1880-х рр.: зростання кількості членів товариства, збільшення кількості відділів, побудову власного приміщення для проведення засідань, започаткування власного друкованого журналу («Записки Одеського відділення Імператорського російського технічного товариства»), збільшення комунікацій із представниками науки і техніки з інших міст та ін. Освітня діяльність В. Лігіна – важливий аспект цієї розвідки (відкриття нових шкіл, створення Постійної комісії з технічної освіти). В. М. Лігін як голова Одеського відділення РТТ разом зі своїми однодумцями сприяв розвитку науки і техніки, формуванню професійної технічної освіти.

Ключові слова. Валеріан Лігін, Одеське відділення Імператорського російського технічного товариства, професор Новоросійського університету, громадська діяльність, науково-технічна інтелігенція, освітня діяльність.

V.A. Dobrovolska

Kherson state maritime academy, Kherson, Ukraine

ACTIVITIES OF V. LIGIN AS CHAIRMAN OF THE ODESSA BRANCH OF THE RUSSIAN TECHNICAL SOCIETY IN THE 1880 s

Abstract. The activity of the prominent Odessa public figure Valerian Mykolayovych Ligin, his role in the development of science and technology, and the formation of professional technical education are considered. The purpose of this article is to study the key aspects of Valerian Ligin's life, highlight his scientific work, analyze the results of his active activities in the public life of the city, primarily as the head of the Odesa branch of the Imperial Russian Technical Society in the 1880s. The article reveals the origin of Ligin, the process of obtaining him of higher education, forming the circle of his scientific interests. Chronologically, the process of obtaining a master's degree and a doctor of sciences in mathematics, as well as the scientific path from an associate professor to an honored professor of the department of mechanics, dean of the physics and mathematics faculty of Novorossiysk University, are covered. The contribution of V. Ligin to science is highlighted. For more than two decades, he actively worked for the Odesa branch of the Imperial Russian Technical Society. The article reveals the achievements of V. Ligin as the head of the Odesa branch in the 1880s: an increase in the number of members of the society, an increase in the number of departments, improvement of the process of discussion and resolution of scientific and technical issues, the construction of its own premises for holding meetings of the society, the initiation of its own printed journal («Notes of the Odesa branch of the Imperial Russian Technical Society»), increased communication with representatives of science and technology from other cities of the Russian Empire, participation in various scientific and industrial exhibitions, etc. The educational activity of V. Ligin is an important aspect of this intelligence: the opening of new schools, the creation of the Permanent Commission for Technical Education, efforts to open a higher technical school in Odesa. His active participation in the public life of the city as a member of more than 20 scientific, educational and charitable societies is revealed. V.M. Ligin, as the head of the Odesa branch of the RTT, together with his associates, contributed to the economic growth of the region, the development of science and technology, and the formation of professional technical education.

Key words: Valerian ligin, Odesa branch of the Imperial russian technical society, professor of the novorossiysk university, community activity, scientific and technical intelligence, enlightenment of activity.

Вступ. Питання про роль особистості в історії ніколи не втрачало актуальності. Діяльність конкретної особи, яка займає активну життєву позицію і своєю працею впливає на розвиток багатьох сфер суспільного життя, – це внесок в історичний процес загалом.

Валеріан Миколайович Лігін – математик, механік, доктор прикладної математики, професор кафедри механіки Новоросійського університету, активний громадський діяч, голова Одеського відділення Імператорського російського технічного товариства, діяч освіти. І це далеко не повний перелік його посад і громадських обов'язків. Вивчення його постаті, світоглядних позицій, активних практичних кроків у науковому і громадському

житті Одеси, владних структурах є необхідним для розуміння суспільно-політичного життя і формування громадянського суспільства південноукраїнських земель другої половини XIX століття. Активна участь громадян у державному житті країни у період сьогодення є необхідним елементом будь-якого цивілізованого і демократичного соціуму.

Мета та предмет дослідження. Ключовою метою цієї розвідки є дослідження життєвого шляху Валеріана Миколайовича Лігіна, висвітлення його наукового доробку, розгляд його як представника владних структур, аналіз результатів його активної діяльності в громадському житті Одеси, насамперед як голови Одеського відділення Імператорського російського технічного товариства (ОВ ІРТТ)

у 80-х рр. XIX століття. **Предметом дослідження** є розкриття яскравих і маловідомих сторінок життя В. Лігіна, його діяльності як активного учасника перетворення Одеського відділення російського технічного товариства на потужну науково-технічну організацію.

Історіографія. Зазначена тема до останнього часу була мало досліджена істориками. Окремі факти життя і діяльності Лігіна містяться в енциклопедичних і біографічних виданнях, де інформація подається досить побіжно і узагальнено [2; 3; 23; 24]. Державний діяч Російської імперії С. Вітте у своїх мемуарах згадує про походження Валеріана Миколайовича, їх спільне навчання в університеті, високо оцінює його здібності як діяча освіти [25]. У колективній монографії «Історія Одеси» містяться окремі факти про Лігіна як викладача в Новоросійському університеті, а у статті В. Самодурової є окрема згадка про його роль у справі відкриття вищої технічної школи в Одесі [11; 20]. Останнім часом з'явилася низка статей дослідниці О. А. Олійник, у яких досить ґрунтовно і фахово висвітлено роль Лігіна як науковця, викладача, діяча сфери освіти, історика науки і техніки [14–17]. Є окрема її публікація, присвячена внеску В. Лігіна в розвиток Одеського відділення російського технічного товариства із залученням значної джерельної бази [13]. Дослідниця В. Герасименко характеризує Лігіна як адміністратора, викладача, аналізує його діяльність на посаді міського голови [10]. Нами введено в обіг нові матеріали Державного архіву Одеської області, що дало змогу висвітлити маловідомі факти діяльності Лігіна як голови товариства і провести більш детальний аналіз його діяльності на цій посаді у 1880-х рр.

Джерела. Джерельну базу дослідження становлять матеріали фондів Державного архіву Одеської області, які висвітлюють діяльність Лігіна як голови ОВ ІРТТ у 1880-хх рр. [4–9].

Основний матеріал та результати. Народився Валеріан Миколайович Лігін у Санкт-Петербурзі у 1846 р. Дослідники вказують, що він походив із міщанської родини [26]. Походження не стало перешкодою для вступу Валеріана на державну службу, хоча переважно право на державну службу надавалося дворянам. Здобута ним освіта, особисті й професійні якості та інші причини, про які йтиметься нижче, допомогли йому отримати чин, тобто певний ранг службовця-чиновника («Табель про ранги»). Цивільний чин IV класу «дійсний статський радник» у 1887 р. давав привілей на спадкове дворянство і титул «Ваша вельможність» (рос. «Ваше превосходительство»). У січні 1898 р. він був «произведен за отличие» в таємні радники (III клас) [27, с. 60]. Тобто Лігін належав до представників чиновництва, які знаходилися на вищих державних посадах і фактично спрямовували курс політики держави.

Однією з цікавих сторінок біографії майбутнього професора було питання його походження, що вплинуло на його кар'єру. Під час навчання в Новоросійському університеті близьким другом Валеріана Миколайовича став Сергій Юлійович Вітте – в майбутньому видатний державний діяч, граф, міністр фінансів і шляхів сполучення, голова Ради міністрів Російської імперії. У своїх спогадах він згадує, що матір'ю Лігіна була фрейліна імператриці Олександри Федорівни (дружини імператора Миколи I) на прізвище Козлова [25, с. 57; 10]. Батько – лікар із Відня, який деякий час працював

при дворі (пізніше став професором Віденського університету, керував лікарнею для душевнохворих). Його батьки так і не одружилися, а мати переїхала жити в Одесу, де заснувала Михайлівський монастир. Офіційним місцем народження Валеріана проголошено Санкт-Петербург, а у спогадах Вітте є згадка про Одесу, де начебто і народився Валеріан Миколайович. Вітте згадує, що Валеріан вчився в університеті як «міщанин Козлов», а отримав атестат вже на прізвище Лігін (якщо прочитати це прізвище навпаки, то вийде латинською «*nihil*», тобто «нічий») [25, с. 57].

Першим кроком здобуття освіти майбутнім науковцем стала ґрунтовна домашня підготовка, яка дозволила йому вступити у 1864 р. до Рішельєвського ліцею в Одесі, перетвореного у наступному році на Новоросійський університет [3, с. 660]. Він і став його *alma mater*, який Валеріан закінчив у 1869 р. [23]. Після закінчення навчання із золотою медаллю і ступенем кандидата математичних наук вирішив залишитися при університеті на кафедрі механіки [12; 25, с. 57]. Не обмежився здобутою освітою і продовжив підвищувати кваліфікацію протягом 1869–1870 рр. у Цюріхському політехнікумі. Наукою, яку він обрав, стала математика – вивчав прикладну механіку у Німеччині (м. Карлсруе) і у Франції (м. Париж) [2, с. 285].

У 1872 р. у Новоросійському університеті Валеріан Миколайович захистив дисертацію на ступінь магістра на тему: «Геометрична теорія абсолютного руху незмінної системи» [3, с. 660]. За спогадами Вітте, комісія з професорів із природничих наук (а у той час на фізико-математичному факультеті вивчалися природничі науки) розкритикувала його роботу. Робота була надіслана відомому науковцю з геометрії Мішелью Шалю в Париж. Через деякий час надійшов відгук, що це «чудова робота» і, він, Шаль, зі свого боку зробив би Лігіна прямо доктором механіки, минаючи звання вченого ступеня магістра механіки [25, с. 58–59]. Ось таким чином Лігін став магістром механіки, що приблизно відповідає сучасному розумінню наукового ступеня «кандидат наук».

Вже в 1873 р., перебуваючи на посаді доцента кафедри механіки Новоросійського університету, молодий науковець у Харківському університеті захистив докторську дисертацію з математики «Узагальнення деяких геометричних властивостей руху систем», після чого став професором [23]. Протягом 1874–1895 рр. працював у Новоросійському університеті екстраординарним професором, пізніше став ординарним професором кафедри механіки. У 1895 р. отримав почесне звання заслуженого професора [1, с. 249; 24, с. 252; 11, с. 180].

Протягом 1884–1889 рр. працював деканом фізико-математичного факультету Новоросійського університету [23; 24, с. 251]. Дисциплінами, які він викладав, були механіка (теорія механізмів, теорія теплових машин, гідравліка), механічна теорія теплоти, елементарна механіка, нарисна геометрія [16, с. 37].

Валеріан Миколайович знайий у професійних колах тим, що саме він створив «особливу школу російських вчених», що займалася питаннями кінематики на теренах Російської імперії [3, с. 660; 14, с. 31]. Відомий дослідженнями в галузі кінематики плоских і шарнірних механізмів, кінематичної геометрії та теоретичної кінематики, першим побудував теорію руху незмінної системи, запропонував класифікацію зубчатих коліс [23]. Створив школу в області кінематики механізмів [2, с. 286; 17, с. 66]. Завдяки Лігіну в університеті з'явився кабінет практичної механіки, обладнаний приладами, зібраними разом із видатним механіком-винахідником Й. А. Тимченком [24, с. 252–253; 11, с. 182]. Він – автор 35 наукових робіт із механіки та математики [17, с. 68].

Важливий період у життєдіяльності Валеріана Миколайовича пов'язаний з Одеським відділенням Імператорського російського технічного товариства (РТТ). Майже 26 років він був тісно пов'язаний з цією організацією, спочатку як її член, потім голова відділу, голова товариства, почесний голова товариства.

Одеське відділення РТТ, засноване ще у 1871 р. на базі місцевого Товариства інженерів, архітекторів і техніків [21; 22, с. 16], об'єднало науково-технічну інтелігенцію краю, яка займалася обговоренням та дослідженням наукових та науково-технічних проблем, вирішенням господарських (насамперед інженерно-технічних) питань регіону,

навчально-просвітницькою діяльністю (організація шкіл, курсів, публічних лекцій), а також видавничою діяльністю.

Вперше Лігіна було обрано членом ОВ РТТ у січні 1874 р. [4, арк. 21]. На момент отримання ним членства Одеське відділення мало 4 відділи і 73 членів. Засідання проводилися нерегулярно. Дослідниця О. Олійник зазначає, що В. М. Лігін вступив до IV-го Механічного відділу, а вже через рік був обраний керівником цього підрозділу [13, с. 103]. Уточнимо, що на той момент IV відділ мав назву «механічна технологія» і лише пізніше перейменованій у механічний відділ.

Діяльність Валеріана Миколайовича на посаді голови відділу ОВ РТТ стала підготовкою до обійняття ним нової посади. Так, у 1882 р. В. М. Лігін, професор Новоросійського університету, очолив Одеське відділення російського технічного товариства. Деякі дослідники зазначають, що він обійняв цю посаду, перебуваючи в чині таємного радника [1, с. 74], але на той час він залишався ще в чині дійсного статського радника.

Зміни, що відбулися в діяльності Одеського відділення ІРТТ під головуванням Валеріана Миколайовича, вагомі. Спробуємо розкрити основні досягнення, аналізуючи насамперед документи Державного архіву Одеської області, що охоплюють першу половину строку перебування Лігіна в цій організації, а саме з 1874 по 1889 рр.

Першим вагомим досягненням за часів перебування професора Лігіна в ОВ ІРТТ було помітне зростання в товаристві чисельності його колег, про що свідчить таблиця 1 [складено автором за: 5, арк. 42; 6, арк. 4зв.; 8, арк. 1а-2; 9, арк. 1–1зв.]:

Таблиця 1

Кількість членів Одеського відділення Імператорського російського технічного товариства (1875–1889 рр.)

Категорія членів	Роки				
	01.01.1875	01.01.1884	01.01.1887	01.01.1888	01.01.1889
Дійсні члени	95	107	125	167	196
Почесні члени	2	4	4	4	4
Члени-змагачі	11	3	5	7	7
Загалом	108	114	134	178	207

У 1888 р. серед дійсних членів товариства з'явився давній товариш Лігіна по університету, кандидат математичних наук Сергій Юлійович Вітте, який у той період обіймав посаду управляючого товариством південно-західних залізниць. Це допомагало організовувати різноманітні експерсії в інші міста імперії.

Другим важливим досягненням стало збільшення кількості відділів ОВ РТТ. Так, у 1874 р., рік вступу Лігіна до товариства, ОВ РТТ мало чотири відділи: будівельного мистецтва, архітектури, хімічної технології і гірничої справи, механічної технології [4, арк. 10]. У 1888 р. працювали архітектурний, будівельний, механічний, хімічний, гірничий, морський, військовий, фотографічний відділи [8, арк. 1а; 4, арк. 10]. А на момент, коли радянська влада ліквідувала ОВ РТТ у 1920 р., було 13 відділів.

У зв'язку з розширенням кількості членів товариства, відділів і необхідності вирішувати значну кількість технічних питань відбулися зміни в процедурі роботи товариства. В Одеському відділенні РТТ згідно зі статутом працювали загальне зібрання і рада. До компетенції загального зібрання належало головне управління справами відділення. Рада займалася розробкою технічних питань, що вирішували відділення, завідування справами організації. До ради входили голова відділення, його товариш, голова відділів і секретар відділення.

З огляду на те, що товариство не мало власної будівлі, а кількість членів зростала з кожним роком (тільки за 1887 р. членів стало на 45 осіб більше), проводити багатолюдні зібрання стало важко і неефективно. На засіданні членів відділення 5 листопада 1887 р. голова відділення Лігін наголосив на асигнуванні 100 крб. «на придбання стільців, самовару та інших дрібних речей», які необхідні через «значне зростання членів, які

записалися у відділення» [7, арк. 3зв.]. Гроші виділили, але, звісно, цього було замало для ефективної роботи.

Члени товариства підтримали ініціативу архітектора Миколи Толвінського, яка полягала в тому, щоб голови відділів задалегідь збирали своїх членів для обговорення нагальних питань, підшукуючи для цього місця, а вже потім звітували загальному зібранню про результати цих зборів [8, арк. 12].

Реформування процедури не змогло вирішити проблему з місцем зборів членів товариства. Засідання товариства проходили в різних місцях: в управлінні Південно-Західної залізниці (за сприяння С. Ю. Вітте), будинку Одеського міського управління та Новоросійському університеті, де працював Лігін [13, с. 104]. Тому ще одним важливим здобутком ОБ РТТ за часів головування Валеріана Миколайовича було розв'язання згаданої проблеми.

Врешті-решт члени відділення вирішили побудувати власне приміщення і не залежати від обставин. На загальному засіданні 5 листопада 1887 р. вже йшлося про збирання коштів на побудову нового приміщення [7, арк. 3зв.].

Історія будівництва власного приміщення для Одеського відділення РТТ розпочалася у 1886 р., коли товариством було порушено клопотання перед Одеським міським громадським управлінням про відведення місця для майбутньої будівлі. Це клопотання отримало підтримку з боку його високості герцога Миколи Максиміліановича Лейхтенберзького, онука імператора Миколи I. Герцог був почесним головою Імператорського російського технічного товариства і президентом російського мінералогічного товариства [8, арк. 9].

У 1887 р. процес здобуття власного приміщення товариством був особливо активним і супроводжувався такими діями [8, арк. 9 зв.–11]:

- доповідь міської управи із цього питання міській думі;
- отримання дозволу Одеської міської думи від 4 лютого 1887 р. на відведення під потреби товариства місця поблизу Сабанеєва моста;
- звернення Ради товариства з клопотанням до Одеського генерал-губернатора Христофора Христофоровича Роопа розпочати підписку поміж членами товариства на безвідсоткову і безстрокову позику;
- отримання дозволу генерал-губернатора (02.05.1887 р. за № 1283) із грошовим внеском у розмірі 100 крб;
- обрання будівельної комісії, до складу якої увійшли члени архітектурного і будівельного відділів;
- надання планів будівництва;
- отримання заяв на пожертвування як грошима, так і будівельними матеріалами (вдалося зібрати 6000 крб).

На цьому стрімкий перебіг подій був перерваний. І лише 25 серпня 1888 р. міська управа доручила інженеру М. М. Дітеріхсу відвести ОБ ІРТТ окреме місце на площі біля Херсонського поліцейського відділку (198 квадратних сажнів) під будівництво.

Незважаючи на всі перепони, будівництво приміщення ОБ РТТ на Княжій вулиці, 1 було завершено у 1892 р. Це був перший випадок володіння нерухомим майном в історії російського технічного товариства [13, с. 104].

Проект належав архітектору Едуарду Яковлевичу Меснеру, а будівництво здійснювалося під керівництвом архітектора Олександра Осиповича Бернардацці. Над оздобленням інтер'єру працювали архітектори Герман Карлович Шеврембрандт, Аркадій Дмитрович Тодоров, Микола Костянтинівич Толвінський, інженери Павло Семенович Чехович та Михайло Михайлович Дітеріхс. На жаль, ця пам'ятка архітектури та мистецтва нині в напівзруйнованому стані.

Провідним аспектом діяльності Валеріана Лігіна протягом усього його життя була освітня діяльність. Реформи 1860–70-х рр. привели до економічних і політичних змін у державі, що спричинило своєю чергою розвиток різних форм культурного життя, освіти і науки, громадської ініціативи. Лігін як представник інтелігенції приділяв особливу увагу народній освіті, сприяв відкриттю нових освітніх закладів, займався

питаннями покращення підготовки педагогічного персоналу. Обіймаючи будь-які посади, він розумів важливість освіти і виховання народу відповідно до потреб суспільства і держави. Робота в Одеському відділенні РТТ стала фундаментом його освітньої діяльності.

Валеріан Лігін завідував відділом міської управи з народної освіти, перебуваючи при цьому головою Одеського відділення РТТ [24, с. 252]. Внесок В. Лігіна в розвиток освіти детально розкрила дослідниця О. Олійник у статті «Викладацька та просвітницька діяльність В. М. Лігіна (1846–1900)» [16]. Так, вона зазначає, що за його сприяння в місті було відкрито 10 нових шкіл, реформовано низку навчальних закладів.

При Одеському відділенні технічного товариства було відкрито різноманітні заклади середньої технічної освіти, а саме: школу десятників будівельної справи (другу в імперії після петербурзької), школу пічників, курси ручної праці, курси фотографії, працювали вечірні курси для робітників, організовано хімічну та фотографічну лабораторії [16, с. 41; 13, с. 105; 1, с. 80].

З огляду на особливі заслуги Лігіна в освітній сфері, розпорядженням МНО від 5 грудня 1897 р. було затверджено «Положення про стипендію імені Валеріана Миколайовича Лігіна, засновану Одеським відділенням Імператорського російського технічного товариства при школі десятників будівельної справи, що існує при відділенні» [28, с. 44]. Зокрема, в документі було роз'яснено, що ця стипендія засновується на проценти від капіталу, зібраного по підписці між членами ОВ РТТ «в ознаменованніи полезной деятельности Почетного Председателя этого отделения» В. М. Лігіна. Обирати стипендіата (дозволялася наявність і двох осіб) мала педагогічна рада школи за попередньою угодою з В. Лігіним. Стипендіата обирали з-поміж нужденних і кращих за успіхами і поведінкою учнів.

За часів головування Валеріана Миколайовича Лігіна в ОВ РТТ з'явився окремий відділ, що займався освітніми справами в Одесі. У фондах державного архіву Одеської області зберігся лист на ім'я попечителя Одеського навчального округу від членів Одеського відділення РТТ. Вони повідомляють, що на засіданні від 10 травня 1891 р. прийнято рішення про утворення Постійної комісії з технічної освіти, до складу якої увійшло 27 дійсних членів товариства. На посаду голови Комісії обрано ординарного професора Імператорського Новоросійського університету, дійсного статського радника В. М. Лігіна, а товаришами голови – ординарного професора того ж університету (хіміка за спеціальністю), дійсного статського радника Олександра Андрійовича Веріго і архітектора, колезького асесора Олександра Осиповича Бернардацці. Рада просила попечителя поклопотатися перед міністром народної освіти про затвердження Лігіна головою Постійної комісії з технічної освіти при ОВ РТТ на три роки, а кандидатів на посади товаришів – на два роки [9, арк. 51–52]. Це прохання було вирішено позитивно.

Постійна комісія з технічної освіти під головуванням В. Лігіна (1891–1897 рр.) опікувалася справами професійно-технічного навчання, організовувала спеціальні школи та класи з навчальними майстернями при фабриках і заводах, загальноосвітні школи для дітей робітників. Комісія організовувала з'їзди і виставки з технічної і професійної освіти, проводила публічні лекції з метою популяризації технічних знань. Неодноразово на засіданнях Постійної комісії обговорювалися питання спеціальної освіти і нагальної необхідності організації технічних шкіл. Перебуваючи на посаді міського голови Одеси, Лігін висловлювався на користь відкриття вищої технічної школи в місті. Громадськість міста активно включилася в організаційний процес, пообіцявши зібрати 200 тисяч крб на відкриття політехнічного інституту в Одесі. Переговори почалися і в урядових колах у Санкт-Петербурзі, але це «питання нагальної та величезної важливості» так і не було вирішено в той час [20]. Лише у 1918 р. сталася важлива подія в Одесі: відкрито політехнічний інститут як результат багатолітніх плідних зусиль громадськості міста.

Треба зазначити, що Валеріан Миколайович Лігін брав активну участь у житті міста, був членом понад 20 наукових, освітніх та благодійних товариств, а саме: почесним мировим суддею в Одесі (з 1881), гласним міської думи (1889–1893), товаришем голови

Одеського відділення російського товариства садівництва (1888), членом Херсонської єпархіальної училищної ради (з 1889), Головою опікунської ради жіночих міських гімназій (з 1890), членом Одеської міської училищної ради (з 1889), членом Одеського комітету опікунського при в'язниці товариства, членом Одеської установи з військової комісії, опікуном школи садівників Одеського відділу товариства садівництва, членом ради товариства піклування про хворих дітей, членом товариства допомоги колишнім вихованцям Новоросійського університету, членом Одеської особливої установи з портових справ, членом ради товариства образотворчих мистецтв [16, с. 38; 1, с. 249–250; 24, с. 251–252; 13, с. 104].

Педагог М. Ленц згадував, що В. М. Лігін був повністю зайнятий у двох різних галузях: відділі народної освіти, робота в якій була його золотою мрією, та міського садівництва, яким він насолоджувався в побуті [10].

За головування В. М. Лігіна Одеське відділення РТТ брало активну участь у різних наукових і промислових виставках, а згодом проводило і власні (фотографічна виставка 1890 р.; виставка професійної освіти, присвячена 100-річчю Одеси, 1894 р.; військова виставка 1895 р., а також виставка, присвячена питанням домоустрою) [13, с. 103–104].

Одним із головних завдань ІРТТ було поширення науково-технічних знань. Власне тому в Петербурзі з 26 грудня 1888 по 6 січня 1889 р. відбувся І з'їзд російських діячів з технічної та професійної освіти. Від Одеського відділення ІРТТ брали участь В. М. Лігін і Г. Е. Вейнштейн [18, с. 4].

З 1883 р. виникає такий окремий вид діяльності Одеського відділення, як «екскурсії, які мають на меті знайомство на місці з усіма найважливішими технічними спорудами як нашого міста, і сусідніх місцевостей» [1, с. 75]. У 1895 р. при ОВ РТТ було засновано Постійну екскурсійну комісію, до обов'язків якої входила ініціатива та організація цих заходів. Поїздки організовувалися в майстерні Південно-Західних залізниць (1884) та російського товариства пароплавства та торгівлі (Севастополь, 1885), на водопровідні споруди в Біляївці та Одесі (1886), в Кишинів для огляду будівлі окружного суду (1887), на всі значні об'єкти, що будувалися.

Одним із напрямів діяльності ОВ РТТ була участь у з'їздах, виставках та інших відповідних заходах. З виставок, у яких члени відділення брали участь як експерти чи делегати, можна згадати такі: Московська промислова (1882), Одеська (1881), Бессарабська (1889) та Херсонська (1890) сільськогосподарські [1, с. 76]. За підсумками відвідувань делегатами різноманітних заходів вони готували повідомлення, з якими виступали на загальних зборах. Так, наприклад, в 1888 р. було прочитано доповідь «Про школи десятників у Санкт-Петербурзі» (М. Толвінський), в 1890 р. – «Про роботи з'їзду з технічної та професійної освіти в Санкт-Петербурзі» (В. Лігін) тощо.

У 1883 р. В. М. Лігін виступив в Одеському відділенні Російського технічного товариства з доповіддю «Про парову машину, побудовану в 1763–1766 р. І. І. Ползуновим у місті Барнаул». Ця робота була видана окремою брошурою [14, с. 34].

Стрімкий розвиток наукових та прикладних знань сприяв появі спеціалізованих праць наукових колективів. За часів Лігіна товариство розпочало активну видавничу діяльність. Так, з 1885 р. стали виходити «Записки Одеського відділення Імператорського російського технічного товариства». Видавалися вони спочатку щомісяця, а з 1886 р. – кожні два місяці. Ці друковані праці містили звіти і доповіді про діяльність відділення, відділів, освітніх закладів, огляд технічних вітчизняних і іноземних журналів тощо.

Лігін залишив слід в історії міського самоврядування Одеси, перебуваючи спочатку товаришем міського голови (1889), а потім і міським головою (1895–96 рр.) після того, як його попередник Григорій Маразлі подав у відставку [10]. Обійнявши нову посаду, він відмовився від посад віцепрезидента Товариства природодослідників, декана в Новоросійському університеті [15, с. 17].

Його досвід перебування на посаді товариша міського голови, голови Одеського відділення російського технічного товариства у 1880-х рр. привів до глибокого розуміння проблем, з якими йому довелося стикатися у сфері науки і техніки, освіти, адміністративної роботи. Цей досвід став у нагоді під час його подальшого керівництва

ОВ РТТ у 1890-х рр., роботи міським головою, опікуна Варшавського навчального округу (1897–1900 рр.). Цей період становить інтерес для автора цієї статті і потребує додаткового дослідження в перспективі.

Висновки. Валеріан Миколайович Лігін є яскравим представником науково-технічної інтелігенції другої половини ХІХ, часу створення різноманітних громадських організацій. Це людина, яка залишила позитивний слід у науці (математиці і механіці), здобула науковий ступінь доктора математичних наук, пройшла шлях від доцента до заслуженого професора Новоросійського університету. Це особистість, яка перебувала на державній службі, працювала на посаді міського голови і використовувала свої повноваження для реформування народної освіти, популяризації науково-технічних знань серед молоді. Значний період його життя був пов'язаний з Одеським відділенням Імператорського російського технічного товариства, знайомство з яким він розпочав як член товариства, а завершив як почесний голова. Під його головуванням Одеське відділення РТТ зросло чисельно, відбулося вдосконалення структури управління, збільшилася кількість відділів, урізноманітнилися напрями роботи, що сприяло тісним контактам представників науки і техніки. В.М. Лігін разом зі своїми колегами сприяли економічній модернізації країни, формуванню професійної технічної освіти, розвитку науки і техніки, вирішенню важливих інженерно-технічних проблем регіону. Вважаємо подальші дослідження ролі членів ОВ РТТ в історії науки і техніки перспективними.

REFERENCES

1. *Beljavskaia, N. P., Eremina, L. P., Zinchenko, I. I.* (2017). Grigorij Vejnshajtejn. Lichnost'. Gorod. Vremja [Grigory Weinstein. Personality. City. Time]. Herson: FLP Grin' D. S., 268 p. (in Russian).
2. *Bogoljubov, A. N.* (1983). Matematiki. Mehaniki. Biograficheskij spravocnik [Mathematicians. Mechanics. Biographical reference book]. Kiev: Naukova dumka, 639 p. (in Russian).
3. *Delone, N.* (1896). Ligin (Valerian Nikolaevich) [Lygin (Valerian Nikolaevich)]. Brokgauz, F. A., Jefron I. A. *Jenciklopedicheskij slovar'* [Encyclopedic dictionary]. Vol. XVIIa, Led'e-Loparev. Sankt-Peterburg: Tipo-Litografija N. A. Efrona, pp. 660–661 (in Russian). Url: <https://runivers.ru/bookreader/book10165/#page/187/mode/1up>
4. Derzhavnij arhiv Odes'koї oblasti [State Archive of the Odessa Region]. F. 333. In. 1. S. 9. 25 p. (in Russian).
5. Derzhavnij arhiv Odes'koї oblasti (DAOO) [State Archive of the Odessa Region]. F. 333. In. 1. S. 14. 42 p. (in Russian).
6. Derzhavnij arhiv Odes'koї oblasti (DAOO) [State Archive of the Odessa Region]. F. 333. In. 1. S. 39. 4 p. (in Russian).
7. Derzhavnij arhiv Odes'koї oblasti (DAOO) [State Archive of the Odessa Region]. F. 333. In. 1. S. 67. 27 p. (in Russian).
8. Derzhavnij arhiv Odes'koї oblasti (DAOO) [State Archive of the Odessa Region]. F. 333. In. 1. S. 71. 43 p. (in Russian).
9. Derzhavnij arhiv Odes'koї oblasti (DAOO) [State Archive of the Odessa Region]. F. 333. In. 1. S. 82. 52 p. (in Russian).
10. *Herasymenko, V.* (2020). Some details to the prosopographic portrait of odessa city mayor V.M. Ligin. *Knowledge, Education, Law, Management*, no 5 (33), vol. 1. Url: <http://dx.doi.org/10.51647/kelm.2020.5.1.9>
11. *Istoriya Odesy`*: [istory`chno-krayeznavchi nary`sy`] [History of Odessa: [historical and local knowledge drawings] (2002). V.N. Stanko (Ed). Odesa: Druk, 560 p. (in Ukrainian).
12. Nekrolog Ligin [Obituary of Lygin] (1900). *Zadushevnoe slovo*, vol. XL, no 12, p. 47. (in Russian).
13. *Olijny`k, O. A.* (2017). Vnesok V.M. Ligina (1846–1900) v rozvy`tok Odes`kogo viddilennya Rosijs`kogo tehničnogo tovary`stva [The contribution of V.M. Ligin (1846–1900) in the development of the Odessa branch of the Russian Technical Society]. *Eminak*, no. 3 (19), vol. 1, pp. 103–107 (in Ukrainian).
14. *Olijny`k, O. A.* (2018). V.M. Ligin (1846–1900), yak istory`k nauky` i tehniky` [V.M. Ligin (1846–1900), as a historian of science and technology]. *Istoriya nauky` i tehniky`*, vol. 8, issue 1(12), pp. 31–38 (in Ukrainian).
15. *Olijny`k, O. A.* (2018). Vnesok V.M. Ligina (1846–1900) v rozvy`tok Novorosijs`kogo tovary`stva pry`rododoslidny`kiv [The contribution of V.M. Ligin (1846–1900) to the development of the

- Novorossiysk Society of Naturalists]. *Py`tannya istoriyi nauky` i tehniky`*, no. 3, pp. 14–18 (in Ukrainian).
16. *Olijny`k, O. A.* (2018). Vy`kladacz`ka ta prosvitny`cz`ka diyal`nist` V.M. Ligin (1846–1900) [Teaching and educational activities of V.M. Ligin (1846–1900)]. *Istoriya nauky` i tehniky`*, issue 11, pp. 35–43 (in Ukrainian).
 17. *Olijny`k, O.A.* (2017). Odes`ka shkola mexaniky` V.M. Ligin [V.M. Ligin Odesa School of Mechanics]. *Visny`k Shyidnoukrayins`kogo nacional`nogo universy`tetu imeni Volody`my`ra Dalya*, no. 11 (241), pp. 66–69 (in Ukrainian).
 18. Otchet o dejatel`nosti Odesskogo Otdelenija Imperatorskogo Russkogo Tehnicheskogo obshhestva za 1890 g. [Report on the activities of the Odessa Department of the Imperial Russian Technical Society for 1890] (1890). Odessa, 19 p. (in Russian).
 19. Russkoe tehicheskoe obshhestvo [Russian Technical Society]. *Bol`shaja rossijskaja jenciklopedija*. Url: https://bigenc.ru/technology_and_technique/text/3522466
 20. *Samodurova, V. V.* (2013). Istoriya sozdaniya Odesskogo politehnicheskogo universiteta v publikacijah mestnoj periodiki vtoroj poloviny XIX – nachala XX st. [The history of the creation of the Odessa Polytechnic University in the publications of local periodicals of the second half of the 19th – early 20th centuries]. *Biblio-Kolegium* (electronic journal), issue 7. Url: <http://minilib.onu.edu.ua/index.php/main/article/view/18>
 21. *Savchuk, V. S.* (1992). Pervye inzhenernye sobranija i obshhestva v Rossijskoj imperii [The first engineering meetings and societies in the Russian Empire]. *Voprosy istorii estestvoznaniya i tehniki*, no. 1, pp. 51–55 (in Russian).
 22. *Savchuk, V. S., Kushlakova, N. M., Kushlakova, V. V., Ky`sil`ova, T. O., Isayeva, I. Yu., Yaky`myuk, O. L.* (2015). *Organizacija naukovoy ta nauково-tehnichnoy diyal`nosti na Livoberezhnij Ukrayini ta v Pry`chornomor`yi: persha polovy`na XX stolittya (deyaki modeli i formy)* [Organization of scientific and engineering activities in the Left-Bank Ukraine and in the Black Sea region: the first half of the twentieth century]. Dnipropetrovsk: TOV «IMA-PRES», 128 p. (in Ukrainian).
 23. *Savel`yeva, Ye. V., Kruglov V. Ye.* Ligin Valer`yan My`kolajovy`ch [Valerian Mykolayovych Ligin]. *Ency`klopediya suchasnoyi Ukrayiny`*. Url: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=55425
 24. *Smintina, V. A., Podrezova, M. O., Pruzhina, V. P., Samodurova, V. V.* (2005). Profesory` Odes`kogo (Novorosijs`kogo) universy`tetu: biogr. slovny`k [Professor of Odessa (Novorossiysk) University: biogr. dictionary]. Vol. 3. K – P, pp. 250–253. (in Ukrainian).
 25. *Vitte, S. Ju.* (1924). Vospominanija. Detstvo. Carstvovaniya Aleksandra II i Aleksandra III (1849–1894) [Memories. Childhood. The reigns of Alexander II and Alexander III (1849–1894)]. Vol. III. Leningrad: Leningrad, 395 p. (in Russian).
 26. *Volkov, S.* (2016). Vysshee chinovnichestvo Rossijskoj imperii [The highest officialdom of the Russian Empire]. Moscow: Un-t Dmitrija Pozharskogo, 798 p. (in Russian).
 27. Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshhenija [Journal of the Ministry of Public Education] (1898)], part 315, no 1, janvar`, sed`moe desjatiletie. Sankt-Peterburg: Tip. V.S. Balashev i K., 456 p. Url: https://viewer.rusneb.ru/ru/005664_000048_RuPRLIB18001456?page=6&rotate=0&theme=white
 28. Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshhenija [Journal of the Ministry of Public Education] (1897)], part 313, no 10, oktjabr`, sed`moe desjatiletie. Sankt-Peterburg: Tip. V.S. Balasheva i K°, 370 p. Url: https://viewer.rusneb.ru/ru/005664_000048_RuPRLIB18001452?page=16&rotate=0&theme=white

Received 15.08.2022

Received in revised form 25.09.2022

Accepted 30.09.2022